

Sistemes de marques de valor lèxiques en monedes ibèriques

J. FERRER I JANÉ

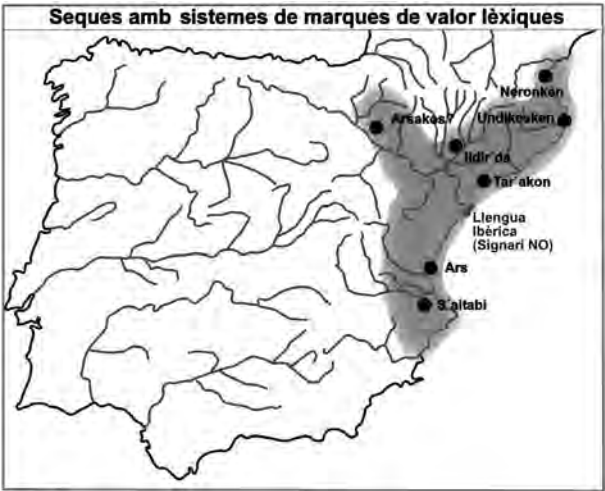
INTRODUCCIÓ

Les llegendes de les monedes ibèriques identifiquen normalment l'autoritat emissora expressada a través d'un topònim o d'un etnònim i en alguns casos amb els noms dels magistrats responsables de l'emissió. Tot i així, hi ha algunes llegendes que no encaixen en el model general i que apareixen exclusivament, o quasi, en monedes del mateix valor nominal i que per tant són candidates a ser interpretades com a marques de valor.

En aquest article s'analitzen els sistemes de marques de valor lèxiques¹ de les seques d'**undikesken**, d'**ars**, de **šaiti**, d'**ildir̄da**, del grup² de **taṛakon** (amb **ildir̄ge**, **belse** i **eṛu**), del grup de **neronken** (amb **bir̄igantin** i **šelonken**) i del grup d'**arsakos** (amb **um̄'anba ate**).

1. Distingeixo les marques de valor de base lèxica d'altres marques estrictament simbòliques com són els glòbuls, usats en moltes seques ibèriques (**kese** per exemple) a imitació de les romanes amb el valor d'una unça (1/12). A més, en la major part dels casos el codi lèxic és redundant respecte del codi simbòlic, atès que la pròpia iconografia de la moneda identifica unívocament el valor nominal.

2. Agrupo les seques que tenen un repertori reduït i similar de marques.

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR D’UNDIKESKEN³

En les monedes de bronze d’**undikesken**, Villaronga (1964, p. 331; 1973, p. 531; 1979, p. 127; 2004, p. 122) ja va identificar fa temps un sistema documentat en més de 500 monedes, on s’identifica com a marques de valor⁴ la part de la llegenda que no es correspon amb el nom de la seca. La marca de valor lèxica normalment apareix de forma abreujada en l’anvers, quan el nom de la seca figura en el revers, i de forma plena en el revers, quan el nom de la seca figura en l’anvers.

Nominal		Icona	Icona	Marca		Marca	Segmentació			
		Marca	Marca	Abr.	Abr.	Plena				
Unitat	1	Pegàs	Lleó	e	ba	etaban	eta	ban		
Unitat	1		Lleó			etar	et(a)		(a)r	
Meitat	1/2	Brau	Hipocamp	e	=	eterder	et(a)			erder
Quart	1/4	Lleó	Gall	e	—	e—				
Sisè	1/6	Cavall	Cap de Cavall	ś		śerkir				
Sisè	1/6		Senglar			sešte				

3. El nom de la seca correspon a un etnònim que hauria de coincidir amb l’ètnia que s’identifica a les fonts clàssiques com a INDIGETES / INDICETES i que estaria format a partir d’un possible topònim ***undika**, recollit a les fonts clàssiques com a ινδικα, al qual se li afegeix el complex sufixal ibèric **esken** / **eşken** ben conegut pel seu ús en llegendes monetàries: **laiesken**, **ausesken**, etc. S’identifica habitualment amb la ciutat ibèrica que formava la dípolis amb Empúries, que emet bronze amb el nom MVNIC. EMPORIA / EMPORIT a mitjan o final segle I aC, quan **undikesken** deixa d’emetre (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 127 i 387).

4. Ja en el segle XIX, Heiss (1870, p. 97) considera **eba**, **e** i **e-** marques de valor pel fet d’aparèixer sempre en monedes de pes similar. També Vallejo (1946, p. 256) considera la possibilitat que **eba**, **etaban** i **etaon** fossin marques de valor vinculades al mateix valor, pel fet d’aparèixer sempre en unitats de bronze.

El sistema és sòlid, tot i que l'explicació que Villaronga dóna dels valors de les unitats⁵ es basa, al meu parer erròniament, en els pesos reals de les monedes⁶ en lloc de fer-ho en el valor nominal.

El sistema proposat originalment per Villaronga es pot precisar més gràcies a l'aparició de la llegenda **erder**⁷ en una meitat d'**ildirða** i la correcció de lectura⁸ de la marca de les meitats d'**undikesken**, inicialment llegida **e**⁹ i ara llegida **e=**.

5. **etaban** = 15 NVMMVS (E [grec / numeral / 5] + TA [basca / conjunció] + I [g / núm. / 10] + N [llatí / unitat de compte / NVMMVS]). **eba** = 15 (E [g / núm. / 5] + I [g / núm. / 10]). **etar** = 25 (E [g / núm. / 5] + TA [basca / conj.] + P [g (2on sistema) / núm. / 20]). També **ban** = 10 NVMMVS (I [g / núm. / 10] + N [llatí / u. c. / NVMMVS]) i **bon** = 16 NVMMVS (**bo** = XVI [llatí / núm. / 16] + N [llatí / u. c. / NVMMVS]). Aquesta proposta té el seu origen en Heiss (1870, p. 97) que considera que **eba** equival a la marca XV (E + I = 5 + 10 = 15), tot i que la grandària del signe V és la meitat del que hauria de ser. Al meu parer, el sistema de valors proposat per Villaronga és poc versemblant perquè barreja diferents sistemes de numeració grecs (si E val 5 i I val 10, aleshores P hauria de valer 100 en el mateix sistema i no 20) amb una unitat de compte llatina (la **n** de **ban** interpretada com a inicial de NVMMVS) i una conjunció basca ('ta') que ningú més ha identificat en textos ibèrics. A més, s'interpreten els signes ibèrics bé estrictament com a ibèrics (**e** = E i **r** = P), però també directament com a grecs (**ba** = I). Tot i així, aquesta hipòtesi ha aconseguit una certa acceptació en l'àmbit numismàtic i és la base de la major part de les hipòtesis sobre metrologia ibèrica (Collantes, 1984, p. 43; García-Bellido y Blázquez, 2001, V. I, p. 88).

6. Per a Villaronga, el valor d'**eba** com a 15 estaria verificat pel fet que el pes mitjà de l'emissió on coincideixen **eba** i la marca interpretada com XV (21,53 g) sigui aproximadament la quinzena part d'una lliura romana (324 g). Així mateix, el valor 25 vindria corroborat pel pes mitjà de les emissions de marca **etar** 13,2 g que representa aproximadament la vint-i-cinquena part d'una lliura romana. També cal indicar que la marca **eba** no solament apareix en emissions de pes mitjà 21,53 g, sinó que també ho fa en emissions amb pesos mitjans 16 g i 11 g, i que la marca **etaban** de la qual **eba** és la forma abreujada també presenta una variabilitat similar amb emissions de pesos mitjans 22 g i 12 g. Per justificar aquesta irregularitat, Villaronga considera que l'únic ús correcte de la marca seria la primera emissió on apareix, la més nombrosa de llarg, mentre que la resta d'emissions copiarien la marca, de la mateixa forma que ho farien altres seques com **šaiti** (Villaronga, 1979, p. 227). Un indicatiu de la feblesa de l'argument numèric esgrimit per Villaronga basat en la lliura romana és que ja Heiss en tenia un de diferent basat en la relació de pes entre la dracma emporitana i el denari, i que Collantes (1984, p. 45) en proposa un de nou a partir de la dracma emporitana, i que García-Bellido i Blázquez (2001, V. I, p. 88) en proposen una nova bateria basada en el denari hispànic, la dracma d'ars i la dracma i el quinari massaliota per tal de solucionar el problema de la diversitat de pesos de les emissions de bronze que presenten la mateixa marca de valor. Ripollès (e. p.) defensa punts de vista similars als defensats en aquest article i rebutja aquestes hipòtesis basades en pesos, almenys en el que afecten la seca de **šaitabi**. Agraïxo a aquest investigador que em facilités una còpia en pdf del capítol de les llegendes del seu llibre dedicat a les monedes de **šaitabi**.

7. Agraïxo a Francesc Giral que m'informés de l'existència d'aquesta moneda i que em convidés a participar en el seu estudi, atès que en darrer terme també ha originat aquest article sobre els sistemes de marques de valor lèxiques. El primer estudi pot complementar aquest article en aquells aspectes més relacionats amb la llengua ibèrica.

8. Agraïxo a Leandre Villaronga que em fes conèixer la nova lectura de la marca de valor abreujada de les meitats d'**undikesken**. Així com la seva paciència i amabilitat en atendre tots els meus requeriments d'informació. Les fotografies incloses en aquest article procedeixen del seu arxiu. De forma independent, també Pere Pau Ripollès (e. p.) havia realitzat la mateixa correcció de lectura.

9. Interpretada com la inicial d'**eterder**.

La nova llegenda **erder** (Ferrer i Jané i Giral Royo, 2007) permet segmentar amb seguretat **eterder** com **et(a) + erder**, on **et(a)** hauria de ser el mateix element que apareix en les unitats de bronze combinant amb **ban**¹⁰ en la llegenda **etaban** i amb el morf **(a)r**¹¹ en la llegenda **etar**. L'element **erder** hauria de representar el concepte de meitat, l'element **ban** el d'unitat i **eta** el valor nominal corresponent a la unitat de bronze.

La nova marca **e=** permet interpretar en tots els casos el signe **e** com a forma abreujada d'**eta**¹² en les marques **eba**, **e=** i **e-**, en les quals el signe **-**¹³ hauria de representar el valor 1/4, el signe **=** el valor 1/2 (1/4 + 1/4) i el signe **ba** (la barra vertical: |) el valor 1,¹⁴ que per altra part és el valor que representa aquest signe en les expressions numèriques que apareixen molt freqüentment en ploms ibèrics.

Pel que fa als sisens, sembla plausible considerar que **sešte** fos la forma iberitzada del llatí **SEXTVS** (Rodríguez Ramos, 2005, p. 38); encara que s'ha considerat la possibilitat que fos el nom d'un magistrat, sembla excessiva casualitat la seva presència exclusiva en un divisor de bronze que correspon precisament a la sisena part de la unitat en un context propici a identificar marques de valor. El seu pes reduït permet plantejar la hipòtesi que correspongués a una de les darreres emissions de la seca d'**undikesken** abans de començar a emetre com a municipi romà, circumstància que podria explicar l'ús d'una adaptació d'una marca de valor llatina en lloc de les indígenes **ś** o **śerkir** que apareixen sobre sisens de major pes, probablement més antics. Al seu torn, **ś** hauria de ser la forma abreujada de **śerkir** i totes dues marques podrien tenir relació amb el possible numeral ibèric **śei** (6) (Orduña, 2005, p. 502).

10. El morf **ban** apareix freqüentment en l'esquema **N + ban**, en què sembla actuar com a determinant, atès que acompanya probables noms comuns que podrien estar identificant el suport sobre el qual es troben o algun concepte estretament relacionat (Ferrer i Jané, 2006, Annex 5). La presència d'**etaban** en unitats de bronze s'ha de posar en relació amb **kitarban** i **śalirban** de les monedes de plata.

11. El morf **(a)r** sufixa molt freqüentment antropònims en marques de propietat (Ferrer i Jané, 2006, Annex 1). Cal assenyalar la presència del mateix morf finalitzant altres marques de valor: **kita + (a)r**, **eteban + ar**. Potser també en la forma **r** a **śalir**, **śerkir** i **erder**, atès que **r** també sufixa alguns noms de seques: **śaiti + r**, **ildirđa + r** i **eŗu + r**, en els quals potser el propi nom de la seca actua com a referència de valor base.

12. La interpretació tradicional hi veu un signe grec (E) amb valor 5.

13. El signe **-** apareix integrat en expressions numerals en els ploms ibèrics de Iàtova (F20.1-3) en la forma **V-**, que alterna amb **V**, on potser es podria interpretar amb el significat de la quarta part del valor que representés **V** (vegeu la nota 31).

14. La interpretació tradicional hi veu un signe grec (I) amb valor 10.

A més de les marques de valor, en algunes emissions d'aquesta seca s'indica el nom dels magistrats: **iskeŕbeles** / **ildiŕaŕker** (CNH 43), **ildi(ŕaŕker)** / **iskeŕbeles** (CNH 44), **atabels** / **tiberi** (CNH 46 i 47), **tiberi** (CNH 48) i potser també **luki**¹⁵ (CNH 28). Altres llegendes no acaben d'encaixar en cap dels models anteriors Ø (CNH 43 i 55), **XV** (CNH 35).¹⁶

ETABAN

La llegenda **etaban** (**eta** + **ban**) apareix en dues¹⁷ emissions d'unitats de bronze de les quals es coneixen onze exemplars:¹⁸ un grup al voltant dels 22 g (CNH 16) i un altre al voltant dels 12 g (CNH 23).

EBA

La llegenda **eba** (**e(ta)** + **ba(n)**) apareix en onze emissions d'unitats de bronze de les quals es coneixen prop de 300 exemplars: un grup al voltant dels 21 g (CNH 14, 27, 29, 32 i 35), un altre al voltant dels 16 g (CNH 49 i 50) i un altre al voltant dels 11 g (CNH 68, 69 i 70). A més de les indicades, també apareix de forma anòmla en una emissió (CNH 28) de suposades meitats —així ho sembla indicar el pes— de la qual es coneixen cinc exemplars d'uns 10 g de mitjana. Tot i que l'anomalia es compensa pel fet que la iconografia d'aquesta emissió és idèntica a la iconografia de la unitat de la mateixa emissió (CNH 27): un pegàs amb el cap modificat com en la resta d'emissions d'unitats i un petit brau que només apareix en aquestes dues emissions.

15. Aquesta marca apareix a l'anvers d'una emissió d'unitats de bronze que també a l'anvers porta la marca **eba**. El suposat signe **u** apareix sense la barra central. Per a Untermann (MLH, vol. I, p. 170), seria la forma iberitzada de LVCIVS, com **tiberi** ho seria de TIBERIVS.

16. Aquesta marca apareix a l'anvers d'una emissió d'unitats de bronze que també a l'anvers porta la marca **eba**. Villaronga interpreta el valor llatí XV (15), però la grandària del segon signe és la meitat del que hauria de ser i està alineat a dalt.

17. Les dades referides al nombre d'emissions, exemplars coneguts en cada emissió i pesos mitjans aproximats procedeixen del Corpus de monedes de Villaronga (CNH). Les emissions s'identifiquen amb el nombre correlatiu propi de cada seca.

18. A més dels onze exemplars indicats, n'hi ha quatre exemplars més de l'emissió CNH 54 al voltant dels 17 g tots ells de lectura molt dubtosa. Si es confirmés, seria l'única emissió en què coincidiria una marca plena i el nom de la seca en la mateixa cara, en aquest cas el revers. La disposició de les llegendes recorda una de les emissions amb nom de magistrat (CNH 43) i per tant aconsella intentar reconstruir algun nom de magistrat, més que no pas una marca de valor.

ETAR

La llegenda **etar** (**et(a)** + **(a)r**) apareix en dues emissions d'unitats de bronze d'uns 12 g de mitjana (CNH 21 i 22) de les quals es coneixen vint-i-sis exemplars.

ETERDER

La llegenda **eterder** (**et(a)** + **erder**) apareix en tres emissions d'unitats de bronze de les quals es coneixen uns seixanta exemplars: un grup al voltant dels 11 g (CNH 17) i un altre al voltant dels 7 g (CNH 24).

E=

La llegenda **e=** apareix en cinc emissions de meitats de les quals es coneixen més de trenta exemplars: un grup al voltant dels 10 g (CNH 3 i 6), i un altre al voltant dels 8 g (CNH 9, 30 i 48¹⁹). Els dos guions només s'aprecien amb claredat en algunes monedes, especialment a l'emissió CNH 6. En la majoria de les monedes, els dos guions han desaparegut o són quasi imperceptibles per causa del desgast, la posició descentrada de l'encuny sobre el cospell i en una emissió la posició avançada de la gràfila, que també mutila l'extrem del casc (CNH 9).

E-

La llegenda **e-** apareix en set emissions de quarts de les quals es coneixen prop de cent monedes: una emissió de 7,4 g (CNH 3A), un altre grup de 6,32 g (CNH 7), un altre grup al voltant dels 5 g (CNH 15 i 19), un altre al voltant dels 4 g (CNH 10 i 31) i un altre al voltant dels 3 g (CNH 25).

§

La llegenda **§** apareix en dues emissions de sisens d'**undikesken** de les quals es coneixen cinc exemplars de 4,5 g de mitjana (CNH 4 i 8).

19. García-Bellido i Blázquez (2001, V. II, p. 393) en aquesta emissió transcriuen la marca com a e-.

ŚERKIR

La llegenda śerkir apareix en una emissió de sisens d’undikesken de la qual es coneixen quinze exemplars de 2,75 g de mitjana (CNH 20).

SEŚTE

La llegenda sešte apareix en una emissió de sisens d’undikesken de la qual es coneixen tres monedes d’uns 2 g de mitjana (CNH 26).

Resum de pesos mitjans arrodonits (g) (CNH)							
V	Ex.	Marca ²⁰					
1	11	etaban			22		12
	292	eba			21	16	11
	26	etar					12
1/2	57	eterder			11		7
	33	e=			10	8	
1/4	99	e-	7	6	5	4	3
1/6	5	ś	4,5				
	15	ś erkir				2,75	
	3	sešte					2
Total	541						

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR D’ARS²¹

Excepte l’element kit(a), la resta d’elements del sistema de marques de valor de les monedes d’ars coincideix amb elements ja usats en el sistema d’undikesken: (a)r, eta, erder i ban, cosa que convida a proposar un sistema que mantingui la coherència entre ambdós sistemes.

A la llegenda arskitar (ars + kit(a) + (a)r) de les dracmes més modernes, s’identifica l’element kit(a) seguit del morf (a)r. Per la seva presència exclusiva en monedes de plata kitar ha estat interpretat amb el significat de plata o similar (Ripollès, 2001, p. 169) de forma semblant al cas de śalir.

20. El 50 % de les emissions no porten marques de valor: CNH 1, 2, 5, 11-13, 33-34, 36-47, 51-53, i 55-67.

21. Si la interpretació del signe e com a marca de valor en tots els casos s’arriba a confirmar, aleshores el nom d’aquesta seca hauria de ser estrictament ars. En una de les primeres emissions, també apareix identificada com arses-ken. Les emissions d’aquesta seca passen a emetre amb el nom SAGVNTVM a mitjan segle I aC. S’identifica amb la ciutat de Sagunt (València) (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 37).

A la llegenda **arseetar** (**ars** + **e** + **et(a)** + **(a)r**) de les dracmes més antigues s'identifica l'element **eta**, característic de les unitats de bronze d'**undikesken** i un signe **e** afegit que habitualment es considera part del nom de la seca, però que també podria ser part de la marca de valor. Si fos així, el valor del signe **e** podria deduir-se de la presència de la llegenda **etar** en hemiòbols (1/12 de dracma), atès que definiria l'equació **eetar** = 12 **etar**, amb la qual cosa **e** hauria de valer 12. La relació entre les unitats de bronze i les dracmes també estaria expressada per la coincidència de les marques de valor dels hemiòbols (1/12 de dracma) d'**ars**, **eteban** i **etar**, amb les marques de valor de les unitats de bronze d'**undikesken**, **etaban** i **etar**. Una relació 1 : 12²² entre una dracma ibèrica i una unitat de bronze ibèrica és plausible, atès que aquesta és precisament la relació que segons Polibi (II, 15, 5)²³ existia entre dracmes i asos a mitjan segle II aC²⁴ (Ripollès, 2000, p. 341).

A la llegenda **arseetarkiterder** (**ars** + **e** + **et(a)** + **(a)r** + **kit(a)** + **erder**) de l'hemidracma, la marca de valor **eetarkiterder** podria estar formada per un element lèxic que representés el valor de la dracma, ***eetarkit(a)**, amb **erder**, anàlogament al que passa a les meitats d'**undikesken**, on la marca de valor, **eterder**, està formada per la composició d'un element lèxic que representa el valor de la unitat de bronze, **et(a)**, amb **erder**. Això seria possible si es pogués interpretar ***eetarkit(a)** com una denominació alternativa de la marca de valor de la dracma, de la qual tant la marca de les dracmes antigues **{e + eta} + (a)r** com la marca de les més modernes **kita + (a)r** podrien ser denominacions simplificades. La hipotètica base **{e + eta} + (a)r + kita** podria ser un compost lexicalitzat que a l'origen seguiria un possible esquema N + **ar** + N, similar a l'esquema NP + **ar** + N, que es podria interpretar com un **kita** de valor equivalent a una quantitat d'**eta** que estaria indicada per **e**. Aquesta precisió podria ser necessària per diferenciar aquest **kita** d'altres **kita** possibles, circumstància que podria venir corroborada per la presència de **kita** tant en dracmes d'**ars** com en didracmes de **saitabi**.

A la llegenda **arse** (**ars** + **e**) de les unitats i quarts de bronze, normalment es considera que el signe **e** forma part del nom de la seca, però, tenint en compte que en monedes de plata el nom de la seca podria reduir-se a **ars**, potser es podria arribar a interpretar el signe **e** com la forma abreujada d'**eta**. En els quarts també apareixen els tres glòbuls típics dels quarts en el sistema romà de marques de valor.

22. Per a García-Bellido (2001, p. 153), aquesta relació a final segle II aC seria 1 : 15, ja que considera correcta la interpretació d'**eba** amb valor XV.

23. Parlant de la Gàl·lia Cisalpina: «La barator i abundància dels articles alimentaris es pot conjecturar exactíssimament per aquest fet, que els vianants d'aquest país, quan posen en els hostals, no convenen el preu de cada cosa per separat, sinó que demanen quant val tot el que una persona necessita. Ordinàriament els hostalers s'avenen a rebre els hostes compromentent-se a fornir-los tot el que els calgui per mig as, que és la quarta part d'un òbol, i passen rares vegades d'aquest preu.»

24. Aquesta cronologia és vàlida per a les emissions d'**undikesken**, però no per a les emissions de plata d'**ars** amb llegenda **arsetar** o **arseetar**, que són presumiblement més antigues (Ripollès, 2002, p. 280).

La marca de valor dels tres glòbuls és molt freqüent en monedes ibèriques, però els quarts d'**ars** són l'únic cas en què els tres glòbuls apareixen associats quasi sempre directament a la llegenda, cosa que donaria suport a la interpretació del signe **e** final com a part de la marca de valor.

Nominal		Icona	Seca	Segmentació de la marca						
Dracma	1	Cap femení	ars	e	et(a)	(a)r				
Dracma	1	Cap masculí	ars				kit(a)		(a)r	
Hemidracma	1/2	Cap de Cavall	ars	e	et(a)	(a)r	kit(a)			erder
Hemiòbol	1/12	Dofí	ars		et(a)	(a)r				
Hemiòbol	1/12	Cap de Cavall			ete			ban	(a)r	
Unitat	1	Genet / Proa	ars		e					
Quart	3/12	Dofí	ars		e...					

En algunes emissions d'aquesta seca, s'indica el nom dels magistrats: **arśbigis** (AS 9-22 i 28-29), **balkagaldur** / **ikorfbeles** (AS 272-283), **balkaldur** / **biulakos** (AS 383-386), potser **kai** (AS-363) si fos la forma abreujada de CAIVS i probablement **aiubas** (AS 347-362), tot i que en algunes emissions apareix com **aiu** . **bas** (AS 333-346) i que podria estar també darrere de la forma **ai** (AS 183-202).

KITAR

La marca de valor **kitar** (**kit(a)** + **(a)r**) apareix en 45 emissions (AS 59-67 i 82-116) de dracmes de les quals es coneixen més de 200 exemplars de llegenda **arskitar**: un grup al voltant dels 2,6 g i un altre al voltant dels 3,2 g

EETAR

La llegenda **eetar** (**e** + **et(a)** + **(a)r**) apareix en dinou emissions de dracmes de les quals es coneixen 77 exemplars de 2,94 g de mitjana.

Aquesta llegenda també apareix de forma residual en dos emissions d'hemidracmes de les quals es coneixen set exemplars d'1,64 g de mitjana, per les quals potser es podria especular per un episodi de devaluació del patró **eta**. La llegenda **eetar** també apareix de forma residual i clarament anòmala d'acord amb el sistema descrit en tres emissions (AS 68, 69 i 70) de meitats de bronze de les quals es coneixen onze exemplars de 6,65 g de mitjana. A més del caràcter residual respecte de les dracmes amb la mateixa llegenda, tant meitats com hemidracmes són valors residuals en comparació amb la resta de nominals de les emissions d'**ars**:

més de 500 unitats, quasi 500 quarts, més de 400 dracmes, quasi 300 octaus i més de 100 hemiòbols. Per a les meitats, cal indicar que l'ús de la llegenda **arseetar** s'afegiria a d'altres característiques excepcionals d'aquesta emissió, a més de la raresa del nominal, com l'ús de la proa de nau en el període I (350? aC — 195 aC), que no torna a usar-se fins el període III (130 aC — 72 aC), o al fet que siguin meitats sense unitat coneguda.

EETARKITERDER

La marca de valor **eetarkiterder** (**e** + **et(a)** + **(a)r** + **kit(a)** + **erder**) apareix en una hemidracma (Ripollès, 2003, p. 8) de 1.6 g, un òbol (AS 30) de 0,4 g i en una emissió (AS 31) d'hemiòbols de la quals es coneixen disset exemplars de 0,21 g de mitjana. Encara que s'usa en hemiòbols i en òbols, aquesta marca de valor²⁵ correspon al valor de les hemidracmes, atès que l'encuny és el mateix en els tres casos i el diàmetre de l'encuny correspon al cospell de l'hemidracma (Ripollès, 2003, p. 8).

ETAR

La llegenda **etar** (**et(a)** + **(a)r**) apareix en tres emissions (AS 41, 42 i 43) d'hemiòbols amb un pes mitjà de 0,23 g de les quals es coneixen set exemplars.

ETEBANAR

La llegenda **etebanar** (**ete** + **ban** + **ar**) apareix en dues emissions (AS 39 i 40) d'hemiòbols amb un pes mitjà de 0,17 g de les quals es coneixen nou exemplars.

E

La possible marca de valor **e** apareix en quasi cent emissions d'unitats de bronze de les quals es coneixen més de 500 monedes de llegenda **arse** (**ars** + **e**): un grup al voltant de 20 g i un altre al voltant dels 13 g.

25. Per a Ripollès, l'ús en monedes de valor diferent de la llegenda **arseetarkiterder** invalida la hipòtesi que fos una marca de valor, però com ell mateix indica en l'única moneda on és possible apreciar la llegenda al complet és en l'hemidracma. Cal pensar que el reaprofitament de l'encuny fos un acte improvisat en el procés d'emissió, sense que la presència d'una llegenda errònia en òbols i hemiòbols fos considerada un problema, atès que la seva llegibilitat és pràcticament nul·la per causa de la reduïda grandària del cospell.

També podria aparèixer en onze emissions (AS 363-378) de quarts de les quals es coneixen més de seixanta exemplars de 3,5 g de pes mitjà. En aquest cas, també hi figuren els tres glòbuls que identifiquen els quarts.

Resum de pesos mitjans arrodonits (g.) (CNH)						
V	Marca	Ex.				
1	kitar	>200	3,2		2,6	
	eetar	77		2,94		
1/2	eetarkiterder	1	1,6			
1/12	etar	7			0,23	
	eteban	9				0,17
	Total	>300				

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR DE ŠAITI²⁶

El sistema de marques de valor de **šaiti** és coherent en les monedes de bronze,²⁷ però no ho és aparentment en les de plata, atès que la llegenda **etar** apareix tant a la dracma com a l'hemidracma.²⁸ A més, el seu ús tampoc encaixa amb l'ús que es fa d'aquesta marca en les monedes d'**undikesken**, on s'usa a les unitats de bronze, i **ars**, on s'usa en els hemiòbols. Un important atenuant a l'aparent incoherència de les marques de les monedes de plata és el fet que només es coneixen tres exemplars llegibles: una didracma, una dracma i una hemidracma.

A les monedes de bronze, la marca **eba** és la mateixa marca de les unitats de bronze d'**undikesken** i per tant cal considerar que és la forma abreujada d'**etaban**. La marca <<, interpretada com (e)<<, hauria de ser una variant de la marca **e**= de les meitats d'**undikesken**, on **e** és la forma abreujada d'**eta**. Finalment, la marca <, interpretada com (e)<, hauria de ser una variant de la marca **e**– dels quarts d'**undikesken**. El paral·lelisme entre les marques de **šaiti** i **undikesken** fa que opti per transcriure el possible signe **ke** de **šaiti** com un angle que a **undikesken** es representa com un traç horitzontal.

26. Aquesta és la denominació de la seca en la majoria d'emissions, tot i que també apareix en algunes emissions com **šaitir** i **šaitabi**. Aquest darrer nom apareix en les darreres emissions de mitjan segle I aC en la forma llatina SAE-TABI. Correspon a l'actual Xàtiva (València) (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 330).

27. En paral·lel al desenvolupament d'aquest treball, també Ripollès (e. p.) ha arribat a la mateixa conclusió. Aquest investigador assenyalava que les llegendes **eke** i **keke** han de ser marques de valor que representen la meitat del valor expressat per la marca **eba**, que seria la marca de les unitats de l'emissió, i que **ke** en representaria la quarta part. També García-Bellido i Blázquez (2001, V. I, p. 88) assenyalaven que **eba** i **eke** havien de ser marques de valor i destacaven la similitud d'**eke** amb la marca **ekeke** de les meitats de **neronken**, però no trobaven cap explicació per a aquestes marques.

28. Cas similar a l'ús d'**eetar** en dracmes i hemidracmes d'**ars**.

Nominal	Icona		Seca	Segmentació de la marca				
Didracma	Àguila	2	ś aítabi			kit(a)	(a)r	ban
Dracma	Àguila	1	ś aítabi	et(a)			(a)r	
Hemidracma	Àguila	½	ś aítabi	et(a)			(a)r	
Unitat	Genet (palma)	1	ś aiti	e				ba
Meitat	Cavall	½	ś aiti	(e)	<<			
Meitat	Cavall	½	ś aiti	e	<[<]			
Quart	Petxina / Proa	¼	ś aiti	(e)	<			
Quart	Dofí	¼	ś ²⁹	(e)	<			

En algunes emissions d'aquesta seca s'indica el nom d'un magistrat: **ikořtas** (CNH 8 i 9).

KITARBAN

La marca de valor **kitarban** (**kit(a)** + **(a)r** + **ban**) apareix en l'única didracma de llegenda llegible, **śaitabikitarban** (Ripollès, 2001, p. 168), atès que la llegenda de la didracma del tresor de Valèria és il·legible, tot i que se li ha adjudicat en algun cas (CNH, p. 314) la llegenda **śaitabietar** que correspon en realitat a una hemidracma.

ETAR

La llegenda **etar** (**et(a)** + **(a)r**) apareix a l'única hemidracma i a l'única dracma³⁰ conegudes de **śaitabi** de llegenda **śaitabietar**.

EBA

La marca **eba** apareix en una emissió (CNH 13) d'unitats de bronze de llegenda **śaiti** (A35) de la qual es coneixen vint-i-nou monedes d'uns 12 g de mitjana.

29. Agraïixo a Pere Pau Ripollès el recordatori de l'existència d'aquesta emissió (Ripollès, 2002, p. 550; Ripollès, c. p.)

30. Agraïixo a Leandre Villaronga el coneixement d'aquesta moneda.

(E) <<

La marca **e<<** podria estar present en una emissió (CNH 14) de meitats de **šaiti** de la qual només es coneix una moneda de 5,72 g La marca visible només permet identificar una línia angular, però la posició de la marca en l’extrem del cospell permetria reconstruir **e<[<]** sense excessives dificultats. En una altra emissió (CNH 4) de meitats d’aquesta mateixa seca de la quals es coneixen vint-i-cinc monedes de 5,90 g de mitjana apareixen les dues línies angulars << girades nor-anta graus a la dreta que probablement són la simplificació d’**e<<**.

<

Aquesta marca³¹ podria aparèixer en una emissió (CNH 6) de quarts³² amb pet-xina a l’anvers de la qual només es coneixen dos exemplars de 3,11 g de mitjana. També podria aparèixer en una emissió de quarts de llegenda **s** sobre la que hi ha- via dubtes si atribuir a **ars** o a **šaitabi** de la quals es coneixen catorze exemplars de 2,76 g de mitjana. Amb menys claredat, potser també podria aparèixer en una altra emissió (CNH 11) de quarts amb proa a l’anvers de la qual només es coneix- en tres exemplars de 2,38 g de mitjana.

V	Ex.	Marca ³³		
1	29	eba		11,76
1/2	1	e<[<]		5,72
	25	(e) <<		5,9
1/4	19	(e) <		2,75
	1	...	6,1	
Total	75			

31. Com passa amb la marca - dels quarts d’**undikesken**, la marca < del quarts de **šaiti** també apareix en expres- sions numèriques en alguns ploms grecoibèrics com el de la Serreta (Alcoi) (G1.1) **sssX<** o el de Coimbra de Barranco Ancho (Jumilla) (G28.1) (Muñoz, 1991), on tot i els problemes de lectura s’identifiquen almenys les formes [-]ssXX< i X<X<. Aquesta darrera forma potser hauria pogut evolucionar cap a X<< i per tant, substituint X per **e**, podria ser el precedent de les marques dels semis de **šaiti** **e<[<]** i **neronken e<<**. Les expressions X i X< serien comparables amb les expressions **V** i **V-** dels ploms de làtova (vegeu la nota 11). Si l’analogia és correcta i l’ús de - i < té el mateix sentit que en les monedes, en ambdós casos s’estaria fent referència a la quarta part del valor que representessin **X** i **V**. En tot cas, cal tenir en compte que la cronologia suposada dels ploms en alfabet grecoibèric és del segle IV aC i la de les monedes de bronze d’**undikesken**, **neronken** i **šaiti** és del segle II aC.

32. Tot i que a CNH s’indica que són sisens i que la marca són dues línies en angle. Agraïxo a Leandre Villaronga la informació sobre la correcció del valor nominal d’aquesta emissió en la nova edició de CNH en preparació i les faci- litats per consultar les fotografies d’aquestes peces, on només s’aprecia amb claredat una línia en angle. El pes mitjà, 3,11 g encaixa perfectament en la interpretació de quart de les unitats de pes mitjà 11,76 g.

33. Aproximadament el 70 % de les emissions de bronzes no porten marques de valor del sistema: CNH 3, 7, 8, 9, 10, 12, 15 i 16.

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR DEL GRUP DE NERONKEN³⁴

En aquest grup de seques, les úniques marques de valor usades són **eba** i **e<<**, però el seu ús és perfectament regular i està documentat en un grup nombrós de monedes. L'equivalència de la marca **eba** amb la mateixa marca de les unitats de bronze d'**undikesken** és directa i per tant cal considerar que és la forma abreujada d'**etaban**. Com en el cas de **šaiti**, la marca **e<<** hauria de ser una variant de la marca **e=** de les meitats d'**undikesken**, on **e** és la forma abreujada d'**eta**. El paral·lelisme amb la marca d'**undikesken**, fa que opti per transcriure els dos possibles signes **ke** de **neronken** com dos angles.

Nominal		Icona	Seca	Segmentació de la marca		
Unitat	1	Brau	š elonken	e		ba
Unitat	1	Brau	birigantín	e		ba
Unitat	1	Brau	neronken	e		ba
Meitat	1/2	Hipocamp	neronken	e	<<	

EBA

La marca **eba** apareix en sis emissions (CNH 1, 2, 2A, 3, 5 i 6) d'unitats de bronze de **neronken** (A1) de les quals es coneixen més de cent monedes; excepte una d'uns 20 g, la resta es troba al voltant dels 9 g. També apareix en l'única emissió d'unitats de bronze de **šelonken** (A2) de la qual es coneixen quatre exemplars d'uns 9 g; així com, en l'única emissió (CNH 1) d'unitats de **birigantín** (A3) de la qual es coneixen set monedes d'uns 10 g. I també en un parell d'emissions (CNH 1 i 3) d'unitats d'imitacions de **neronken** de les quals es coneixen vint-i-sis exemplars d'uns 7 g de mitjana que presenten llegendes de lectura menys clara que les anteriors.

E<<

La llegenda **e<<**³⁵ apareix en l'única emissió (CNH 7) de meitats de **neronken** de la qual es coneixen set monedes d'uns 6 g de mitjana.

34. El nom de la seca correspon a un etnònim format a partir d'un possible topònim ***nero**, que podria ser la forma ibèrica de la ciutat coneguda per les fonts clàssiques NARBO, que correspon a l'actual Narbona (França), al qual se li afegeix el complex sufixal ibèric **nken**, probablement una variant del més conegut **esken**. El cas de **šelonken** podria ser similar a partir d'un possible topònim ***šelo**. El topònim **birigantín** se suposa d'origen gal a partir d'una possible arrel 'briga' (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, 67, p. 348 i 283).

Resum de pesos mitjans (g) (CNH)						
V	Ex.		Marca ³⁶			
1	100	neronken	eba	20		9
	4	ś elonken	eba			9
	7	birigantín	eba			10
1/2	7	neronken	e<<		6	
Total	118					

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR D'ILDIRDA³⁷

En el cas de les monedes de bronze, només es coneix una marca clara en un sol exemplar. La presència aïllada d'**erder** en una meitat reforça la seva interpretació amb el significat de meitat ja deduïble de la seva presència en les meitats d'**undikesken** i en l'hemidracma d'**ars**.

La marca dels denaris és **śalirban** (**śalir** + **ban**) i cal destacar que els quatre exemplars de les dues emissions de quinaris no porten cap marca de valor. La formació d'aquesta marca de valor és simètrica a **etaban** (**eta** + **ban**) en unitats de bronze d'**undikesken** i a **kitarban** (**kitar** + **ban**) de les didracmes de **śaitabi**. La marca bàsica de les dracmes és **śalir** i com en el cas dels denaris, cap de les emissions de divisors de la dracma amb símbol llop porta la marca **śalir**. Així, doncs, cal considerar **śalir** com la marca de valor de les unitats de plata d'**ildirda**. La presència de **śalir** en monedes de plata i la seva absència en monedes de bronze ja ha cridat l'atenció de la major part d'investigadors i hi ha un cert consens a considerar que **śalir** té un significat proper a plata o a moneda de plata.

35. Ja García-Bellido i Blázquez (2001, V.I, p. 88) assenyalen la presència d'**ekeke** en aquestes meitats i la similitud amb la marca **eke** de les meitats de **śaitabi**, encara que no troben explicació per a aquesta marca.

36. Pràcticament totes les emissions porten marques de valor. L'única excepció és CNH 4 a **neronken**, on apareix un possible magistrat **tiuiś**, potser la versió iberitzada d'un possible nom gal DIVIX. També podrien ser antropònims abreujats les llegendes **biu** i **śo**.

37. El topònim ibèric d'**ildirda** apareix en la forma llatina ILERDA a partir de les emissions de mitjans segle I aC i correspon a l'actual Lleida (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 190).

Nominal	Icona		seca	Segmentació de la marca			
Denari	Genet	1	ildiřda			ś alir	ban
Dracma	Pegàs i símbol llop	1	ildiřda			ś alir	
Meitat	Creixent	½		erder			

A més d'**erder**, a les emissions d'**ildiřda** apareixen altres possibles marques: **be** (CNH 28), **l** (CNH 50) i **e** (CNH 47). La marca **l** apareix aparentment en una emissió (CNH 50) de quarts³⁸ d'ildiřda de la qual es coneixen dos exemplars. La lectura és molt dubtosa, potser també es podria interpretar com un < girat noranta graus a la dreta, cosa que seria coherent amb l'ús d'aquesta marca. La marca **e** apareix en una emissió de meitats, potser es podria interpretar com la forma abreujada d'**erder**.

ERDER

La llegenda **erder** només es coneix per una meitat de bronze d'**ildiřda** de 8 g (Villaronga, 2000, p. 8; Ferrer i Jané i Giral Royo, 2007).

ŚALIRBAN

La llegenda **śalirban** (**śalir** + **ban**) apareix a totes³⁹ les emissions de denaris d'**ildiřda** de les quals es coneixen 188 exemplars de pes mitjà aproximat de 3,75 g (CNH 4, 5, 13 i 19).

ŚALIR

La llegenda **śalir** apareix en una emissió de dracmes d'**ildiřda** de la qual es coneixen vint exemplars de pes mitjà aproximat de 4,50 g (CNH 36). També apareix en un exemplar de 4,11 g, on suposadament combina amb **nai** (CNH 39), però la lectura d'aquesta llegenda és molt dubtosa, potser també es podria interpretar com **ban**. En unes altres dues emissions (CNH 37 i 38) de 4,51 g de pes mitjà de les quals es coneixen set exemplars combina amb **uřtin**, tot i que aquest element apareix separat de la resta de la llegenda per les potes davanteres del cavall.

38. Villaronga la considera una meitat, però l'estel és el símbol prototípic dels quarts d'**ildiřda**, de la mateixa forma que el creixent ho és de les meitats.

39. Només a l'emissió CNH 12 podria no aparèixer, però només són tres exemplars i la llegenda fa l'efecte que està tallada.

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR DEL GRUP DE TAĀKON⁴⁰

A més de les dracmes d'**ildir̄da**, la marca **šalir** apareix en nou emissions (CNH 1, 54, 56, 57, 62, 63, 65, 77 i 108) de dracmes ibèriques d'imitació emporitana de llegendes molt variades, algunes de les quals són de lectura dubtosa. No arriben als vint exemplars i tenen un pes mitjà aproximat de 4,5 g. Com passa amb les dracmes d'**ildir̄da** amb símbol llop, cap de les emissions de divisors de les dracmes d'imitació porta la marca **šalir**, tot i que un parell d'emissions de divisors porten la marca **ban** tant a l'anvers com al revers. Així, doncs, cal considerar **šalir** com una marca de valor característica de les dracmes ibèriques d'imitació emporitana.⁴¹

Nominal		Icona	Seca	Segmentació de la marca	
Dracma	1	Pegàs i símbol estel	taĀakon	š alir	
Dracma	1	Pegàs i símbol senglar	belse	š alir	
Dracma	1	Pegàs i símbol torques		š alir	ban
Dracma	1	Pegàs i símbol ku	eĀu	š alir	
Dracma	1	Genet	ildir̄ge	š alir	ban ⁴²

EL SISTEMA DE MARQUES DE VALOR DEL GRUP D'ARSAKOS⁴³

La marca **eta** apareix en una emissió (CNH 4) d'unitats de bronze d'**arsakos** de la qual es coneixen sis exemplars de 6,51 g de mitjana. En aquesta emissió, l'element **on**⁴⁴ apareix aïllat d'**eta** a l'anvers, mentre que en totes les emissions de denaris (CNH 1, 2 i 3) de les quals es coneixen quatre

40. El nom d'aquesta seca correspon a la TARRACO romana, actual Tarragona (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 361). La localització d'**ildir̄ge** encara no és segura, però sembla clar que el topònim ibèric ha d'estar relacionat amb l'etnònim ILERGETES i amb ILERCAVONIA de les emissions de la seca romana de DERTOSA, actual Tortosa. També emet bronzes amb la llegenda **ildir̄gesken** a mitjan segle II aC (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 186).

41. Fora del grup de les dracmes d'imitació, es coneix una moneda de plata d'1,5 g de pes de llegenda **kesesalir**, amb medusa a l'anvers i llop al revers, que es considera una hemidracma i que remetria a una hipotètica dracma de 3 g no documentada (España, 2000, p. 30). Ja España (2000, p. 31) assenyala que de confirmar-se el valor nominal proposat, aquesta seria l'única presència de **šalir** en un valor nominal inferior a la unitat.

42. En aquesta moneda, **ban** apareix a l'anvers i **šalir** al revers.

43. Localització desconeguda, probablement en zona vascona (García-Bellido i Blázquez, 2001, V. I, p. 33).

44. La partícula **on** apareix aïllada tant en denaris com en unitats, meitats i quarts de bronze; així, doncs, no és interpretable com a marca de valor, sinó com un element característic més de les seques identificades com a vascones (CHN, p. 248). A més d'**arsakos** i **um'amba ate**, l'element **on** apareix aïllat a **arsaos** (A37), **segia** (A43), **olkaifun** (A60) i **bentian** (A40) i hauria de correspondre al **bon** que apareix a **bolšken** (A40), **iaka** (A41) i **segsars** (A44). El fenomen fonètic (Quintanilla, 1998, p. 270) que hi podria haver darrere de l'alternança **on / bon**, **bolšken / olšken** i potser també la de **nero / NARBO**, si les emissions de **neronken** corresponen a NARBO, sembla similar al pas de l'aquità BONN al basc 'on' ('bo') (Gorrochategui, 1984, p. 187).

exemplars apareix combinant amb el nom de la seca en el revers: **arsakoson**, on apareix també un signe **ba** aïllat en l'anvers. La marca **eta** també apareix combinant amb **on** a la llegenda **etaon** a l'única emissió (CNH 1) d'unitats de bronze **um'amba ate** de la qual es coneixen quinze exemplars de 11,32 g de mitjana.

Nominal	Icona		seca	Segmentació de la marca		
Unitat	1	Genet	arsakos	eta ⁴⁵	on	
Denari	1	Genet	arsakos		on	ba ⁴⁶
Unitat	1	Genet	um'amba ate	eta	on	

Resum de les marques de valor ⁴⁷						
Gr. A	Gr. N	U	Š	A	I	Gr. Tr.
etaon		etaban		etebanar		
	eba	eba	eba			
				e		
			...	e...		
		e-	<			
	e<<	e=	e<[<] / <<			
		etar	etar	etar		
				eetar		
		eterder		eetarkiterder	erder	
				kitar	š alir	š alir
			kitarban		š alirban	š alirban
		š				
		š erkir				
		sešte				

45. García-Bellido i Blázquez (2001, V. I, p. 33) contemplen la possibilitat que **eta** / **on** fos una marca de valor que representés el nombre de bronzes equivalents al denari.

46. Per a García-Bellido i Blázquez (2001, V. I, p. 33), seria una unitat romana: I

47. U = **undikesken**. A = **ars(e)**. Š = **šaiti**. Gr. N = Grup de **neronken**. I = **ildir̄da**. Gr. Tr. = Grup de **tařakon**. Gr. A. = Grup d'**arsakos**.

Resum dels elements formatius								
Comp.	Interpretació	Gr. A	Gr. N	U	Š	A	I	Gr. Tr
et(a) / et(e)	Unitat base de bronze	X	X	X	X	X		
e(ta)	Unitat base de bronze		X	X	X	X		
kit(a)	Unitat base de plata				X	X		
ś alir	Unitat base de plata						X	X
ban	1			X	X	X	X	X
ba	1	X	X	X	X			
erder	½			X		X	X	
=	¼ + ¼ = ½			X				
<<	¼ + ¼ = ½		X		X			
–	¼			X				
<	¼				X			
sešte	1/6			X				
ś erkir	1/6			X				
ś	1/6			X				
e	12?					X		
(a)r	Morf del lèxic comú			X	X	X		
(b)on	Element del lèxic comú	X						

CONCLUSIONS

En aquest article, s'aporten arguments a favor de la interpretació com a marques de valor de certes llegendes monetàries que especialment els numismàtics amb Leandre Villaronga al capdavant ja havien proposat amb aquesta funció. Malgrat que la interpretació tradicional en l'àmbit numismàtic està basada en els pesos reals de les monedes, en aquest article es defensa la interpretació d'aquestes marques com a indicadors del valor nominal.

Tot i que cada sistema té personalitat pròpia, les interrelacions entre ells es posen de manifest per la presència d'un conjunt bàsic d'elements (**eta**, **e**, **ban**, **ba**, **erder**, **kita**, **śalir**, **(a)r**, **-**, **<**) que combinen entre si per formar la major part de les marques. En particular, l'ús de **kita**r relaciona les emissions de plata d'**ars** i **śai**-**tabi**; l'ús de la marca **e<<** relaciona les emissions de les meitats de bronze de **śai**-**tabi** i **neronken**; l'ús d'**eba** relaciona les emissions d'unitats de bronze de **neron**-**ken**, **śaitabi** i **undikesken**; l'ús d'**erder** relaciona les emissions de meitats de bronze i plata d'**undikesken**, **ars** i **ildir̥da**, i l'ús de **śalir** caracteritza les emis-

sions d'unitats de plata d'**ildiřda** i les del grup de **tařakon**. Les seques que usen els sistemes analitzats es distribueixen pel territori de llengua ibèrica on s'usava el signari nord-oriental des de finals del segle III aC fins a mitjan segle I aC.

En l'àmbit metrològic, cal destacar que la coincidència de les marques dels hemiòbols d'**ars**, **eteban** i **etar** amb les de les unitats de bronze d'**undikesken**, **etabban** i **etar** permet considerar la hipòtesi que la relació teòrica entre dracmes i unitats de bronze ibèriques fos 1 : 12 en lloc d'1 : 15, que és la derivada de la tradicional interpretació de la marca **eba**.

En l'àmbit lingüístic, cal destacar que la presència d'**erder** en les marques de les meitats de bronze d'**ildiřda** i **undikesken**, així com en l'hemidracma d'**ars** en contrast amb la presència de **ban** en les emissions d'unitats de bronze d'**undikesken** són arguments favorables a considerar la hipòtesi que **erder** continués el concepte 'meitat' i **ban** el concepte 'unitat'.⁴⁸

BIBLIOGRAFIA

- AS. Vegeu Ripollès (2002).
 BELTRÁN, P. (1953). «Los textos ibéricos de Liria». *Revista valenciana de filología*, núm. III, p. 37-186.
 CNH. Vegeu Villaronga (1994).
 COLLANTES, E. (1984). «Conjeturas sobre metrología ibérica». *Numisma*, núm. 204-221, p. 29-109.
 ESPAÑA, L. (2000). «Las dracmas de la Medusa en el territorio Ksetano del siglo III aC». *Gaceta Numismática* núm. 138, p. 21-31.
 FERRER I JANÉ, J. (2006). «Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa». *Veleia* núm. 23, p. 127-167.
 FERRER I JANÉ, J.; GIRAL ROYO, F. (2007). «A propósito de un semis de **ildiřda** con leyenda **erder**. Marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas». *Palaeohispanica*, núm. 7, p. 45-61.
 GARCÍA-BELLIDO, M. P.; BLÁZQUEZ, C. (2001). *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*. Madrid: CSIC.

48. Cal esmentar la possible relació dels elements ibèrics **erder** i **ban** amb els bascos *erdi* ('meitat) i *bat* ('u' / 'un') que s'integrarien en un conjunt ampli de coincidències entre possibles numerals ibèrics (**erdi**, **bi(n)**, **lau(r)**, **bors(te)**, **šei**, **sisbi**, **sorse**, **(a)bař**) i numerals bascos (*erdi* (1/2), *bi* (2), *lau(r)* (4), *bortz* / *bost* (5), *sei* (6), *zazpi* (7), *zortzi* (8) (*h*)*amar* (10)), que ha proposat Orduña (2005, p. 497), tant per la semblança formal, com pel context on apareixen, hipòtesi al meu parer ben fonamentada des del punt de vista de l'anàlisi interna; per completar la sèrie de l'1 al 10, de la que només faltaria el 9, es podria afegir **irřu** / (*h*)*irur* (3) (Ferrer i Jané 2006, Annex 3). Ja Villaronga (1964, p. 335; 1979 p. 127) relaciona *erdi* amb **eterder**, però no amb el final **erder**, sinó amb l'arrel, en la hipòtesi que s'hagués produït la transposició de la r. La interpretació de **ban** amb el valor "un" es remunta a Pío Beltrán (1953, p.124) que el relaciona amb paraules basques d'arrel *ban*, com el roncalès *banek* ('uns'). Rodríguez Ramos (2005, p.98) considera plausible que **ban** i *bat* compartissim arrel.

- GORROCHATEGUI, J. (1984). *Onomástica indígena de Aquitania*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- HEISS, A. (1870). *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*. París: Forni.
- MLH. Vegeu Untermann (1975).
- MUÑOZ, A. M. (1991). «El plomo en escritura griega de Coimbra del Barranco Ancho (Jumilla, Murcia)». *Verdolay*, núm. 2, p. 97-100.
- ORDUÑA, E. (2005). «Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos». *Palaeohispanica*, núm. 5, p. 491-506.
- QUINTANILLA, A. (1998). *Estudios de fonología ibérica*. Vitòria-Gasteiz: Universidad del País Vasco.
- RIPOLLÈS, P. P. (2001). «Una leyenda monetar inèdita de *Saitabi*». *Sagvntvm (P.L.A.V.)*, núm. 33, p. 167-170.
- (2002). *ARSE-SAGVNTVM. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Sagunt: Fundació Bancaja.
- (2003). «Una hemidracma inèdita de Arse, con leyenda arsetarkiterter». *Boletín Avant*, núm. 1, p. 4-9.
- e. p. *Las acuñaciones de la ciudad ibérica de saítabi*.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2005). «Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques». *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia Ibèrica*, núm. 1, p. 13-144.
- UNTERMANN, J. (1975). *Monumenta linguarum Hispanicarum*. Vol. I: *Die Münzlegenden*. Wiesbaden: Untermann.
- VALLEJO, J. (1946). «En torno a una vieja moneda ibérica». *Emerita*, núm. XIV, p. 242-258.
- VELAZA, J. (2002). «4. Las inscripciones monetales». A: *ARSE-SAGVNTVM. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*. Sagunt: Fundació Bancaja, p. 122-148.
- VILLARONGA, L. (1964). «Las marcas de valor en las monedas de undicescen». *VIII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa p. 331-339.
- (1973). «Marcas de valor en monedas ibéricas». *XII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, p. 531-536.
- (1979). *Numismática antigua de Hispania*. Barcelona: Cynrys.
- (1994). *Corpus nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*. Madrid: José A. Herrero.
- (2000). «Novetats en les monedes ibèriques d'iltirta». *L'Ardit*, núm. 20, p. 23-26.
- (2004). *Numismática antiga de la Península Ibérica*. Barcelona: IEC; SCEN.